

IV. A kurzus tartalma

1. Számítógépes ismeretek felfrissítése
2. A használandó számítógépes rendszer általános bemutatása
3. Internet, FTP
4. MARC formátumban való katalogizálás

V. A témakörök sorrendje

V/1. Első nap

- a) Számítógépes ismeretek felfrissítése (gyakorlatokkal)
- b) Internet, FTP (gyakorlatokkal)
- c) CD-ROM-keresés (gyakorlatokkal)

V/2. Második nap

- a) Az integrált számítógépes rendszer bemutatása
- b) A MARC formátum
- c) A katalogizálási modul (gyakorlattal a DEMO adatbázisban), új rekordok készítése
- d) Rekordok letöltése CD-ROM és online adatbázisokról
- e) Az osztott katalógus (union catalog) lehetőségei

VI. Értékelés

1. Úrlappal
2. Napi beszélgetésekkel
3. Folyamatos ellenőrzés, értékelés

2. melléklet

A résztvevők névsora

Corina Apostoleanu (Constanta, Románia), *Baráthné Hajdu Agnes* (JGYTF, Szeged), *Bobokné Belányi Beáta* (ELTE, Budapest), *Gáncs Erzsébet* (Megyei Könyvtár, Győr), *Zdenka Geisslerová* (Prága, Csehország), *Kappel János* (Városi Könyvtár, Kőszeg), *Kiss Józsefné* (Városi Könyvtár, Miskolc), *Koltay Tibor* (GATE, Gödöllő), *Koreny Agnes* (Európai Bizottság, Budapest), *Mikulás Gábor* (Tanítóképző Főiskola Könyvtára, Kecskemét), *Nagy Ferenc* (Városi Könyvtár, Budakeszi), *Liliana Runevska* (Szófia, Bulgária), *Mitja Reichenberg* (Maribor, Szlovénia), *Varga Katalin* (OPKM, Budapest).

Koreny Ágnes
(Európai Bizottság Delegációja)

Miért nehézkesek még mindig az online katalógusok?

Tíz esztendővel ezelőtt a szerző már vizsgálta az online katalógusok használatának nehézségeit. A kilencvenes évek beszámolóí indokoltá teszik a kérdés újbóli felvetését. A válasz alapvetően az, hogy az online katalógusok nehézkesége a kereső magatartás elégtelen ismeretéből fakad; abból a téves előfeltevésből, hogy a kérdező egyszerre, pontos célképpzettel fogalmazza meg kérdését, és minden keresés független aktus.

Az online katalógusok első generációja vagy a jól ismert cédulakatalógus modelljét követte, vagy a DIALOG-ból és a hasonló parancsnyelvekből ismert Boole logikai alapú kereső modelleket. A második online katalógus generáció egyesítette e két megközelítés előnyeit: jobb elérési pontokat, keresési lehetőségeket és megjelenítési módokat kínált.

Az online katalógusok többsége jelenleg is e második generációhoz tartozik. A rekordszerkezetet, -tartalmat, valamint az elsődleges keresőmezőket a cédulakatalógusok szellemében határozzák meg, míg a kereső funkciók inkább a parancsnyelvekből (keresőrendszerekből) származnak.

Mivel az automatizált katalógusok többsége – különösen Kelet-Európában – cédulakatalógusokon alapul, és sok kisebb könyvtárban továbbra is manuálisan folyik majd a keresés, nem éreztelen összehasonlítani a két katalógustípust.

A kérdések megfogalmazása

Az információkeresés azért nehéz feladat, mert még ismeretlen információ leírása szükséges hoz-

zá. A keresőnek az igényeit a keresett információ leírásának nyelvére kell lefordítania, és ebben csak saját ismereteire, illetve a keresőrendszer segédeszközeire – közöttük a keresést segítő könyvtárosokra – támaszkodhat. A keresőrendszerek jelenleg két szélsőség között mozognak. Az egyik, hogy a kérdést egy, a leírásokkal összevethető állítás formájában kell megadni. A másik végletet azok az információkereső rendszerek képviselik, amelyekbe elegendő egy téma töredékét bevinni, aminek alapján a rendszer különböző módokat kínál fel a keresés mélyítéséhez.

A keresőrendszerek közvetítők, könyvtárosok számára készültek. A kérdések és a leírások összevetése pedig csak akkor jár eredménnyel, ha a kérdés specifikus, a válasz pedig megfogalmazható a rendszer információkereső nyelvén (amelynek elemei a szerző, cím, tárgyszavak stb.).

A jelenlegi online katalógusok a cédulakatalógusok lényegében 19. századi szerkezetét követik, annál is inkább, mert e katalógusok „géprevitelével” jöttek létre. Több keresési eljárással közelíthető meg bennük ugyanaz az adat, de összetettebb műveletsorral.

A keresés rétegei

A keresés az online katalógusban az alábbi három egymásba játszó szinten történik:

- az információkeresés folyamatának *fogalmi* ismerete – az információs igény lefordítása keresőkérdéssé;

- szemantikai ismeretek arra vonatkozóan, hogyan kell a kérdést egy adott rendszerbe bevezetni – hogyan és mikor kell a rendszer különböző lehetőségeivel élni;
- a kérdés *technikája* – alapvető számítógép-kezelési készségek, illetve a kérdés specifikus keresőprofilálá alakításához szükséges szintaktikai (pl. parancsnyelvi) ismeretek.

Az információkeresés bonyolult feladat, amely a legtrikább esetben kezdődik egy kérdés pontos megfogalmazásával. Az információs igény megjelenését többnyire a probléma átgondolása, megbeszélése követi, amelynek eredményeként tisztázódik a kérdés, és „rá lehet húzni” egy információs rendszerre. E folyamat nehézsége abban rejlik, hogy míg az ember ismeretekre vagy valaminek az értelmezésére kíváncsi, kérdését egy információs egység (pl. dokumentum, tárgy, vagy az online katalógusokban bibliográfiai rekord) tartalmaként (pl. szavakkal, számokkal, jelekkel) kell leírnia. A keresés sikere e *fogalmi szinten* két dologtól függ: mennyire sikerül az igényelt ismeretek lényegét lefordítani a bibliográfiai rekordokban szereplő keresőkifejezésekre, illetve hogyan sikerül a keresőkifejezéseket összekapcsolni, az online keresőrendszerekben elsősorban a Boole-logika talaján. (E tekintetben gyakori hiba az „és”, „vagy” intuitív, tehát a logikaival éppen ellentétes felfogása.

A *szemantikai ismeretek* körébe a számítástechnikai és a feladattal kapcsolatos fogalmak jelentése tartozik. Az online katalógusokban a keresőkérdés három paraméterből tevődik össze: a műveletből (pl. keresés, kiválasztás, böngésző keresés), az elérési pontból vagy mezőazonosítóból (pl. szerző, cím, tárgyszó, osztályozási jelzet), és az egyszerű vagy összetett – logikai operátorokkal összekapcsolt – keresőkifejezésekből, amelyek gyakran tárgyszójegyzékekből, tezaszokból választandók ki. Ez utóbbi területen különösen sok gondot okozhat, hogy az online katalógusok második generációja elfogad összetett, több kifejezésből álló kérdéseket, amelyek között automatikusan létesít logikai „és”, illetve „vagy” kapcsolatot. Az azonban sok esetben nehezen állapítható meg, hogy a kettő közül melyiket alkalmazza, és ez bizonytalanná teszi a keresés eredményét. Ha így sikerül valamilyen eredményt kapni, meg kell határozni, mely állományban, hogyan kell keresni a megfelelő rekordot. Az online katalógusok kezdetben teljesen mechanikus, „telefonkönyvszerű” elrendezésükkel elűtöttek a bonyolultabb cédulakatalógusok besorolási rendjétől. Később, pl. a MARC formátumokban, kódokkal emelték ki az elérési pontokat, vagy az olyan tilalmi listán szereplő szavakat, amelyek kivételesen értékes szavakként működtek. A gépi katalógusban gyakorlatilag nem fordulhat elő helytelen besorolás, legfel-

jebb az eltérő írásváltozatok, központosítás stb. okozhat gondokat. Ezeket azonban könnyű javítani a „cserél” utasítással.

Az online katalógusok a *technikai készségek* terén jóval igényesebbek, mint a cédulakatalógusok, amelyekben a kártyákat kell forgatni. Itt alapvető számítógép-kezelési ismeretekre, az utasítások szintaxisának és a műveletek szabályainak ismeretére (pl. a funkcióbillentyűk sajátos alkalmazására) van szükség. Ezeket az ismereteket ritkán tartalmazzák az online katalógusok ismertetői, pedig – bár a gyakorlott gépkezelő számára evidensnek tűnnek – a tapasztalatlan használat egyszerűen elzárhatja a rendszertől. Különös figyelmet érdemel ez azokban az országokban, ahol a számítógépek még nem annyira közkeletűek, de az online katalógusok egyre gyakoribbak. Ugyancsak ismerni kell a keresőkérdések bevitelének szintaktikai szabályait. Ezekben általában szerepel a művelet kódja (pl. FI – find, keres), az elérési pont típusának kódja (pl. AU – author, szerző), illetve a keresőkifejezés. Bizonyos rendszerek karakternyi pontossággal keresnek, mások megengedőbbek, és logikai kapcsolatokkal vagy csonkolással pontatlanabb kérdésmegfogalmazást is lehetővé tesznek.

A keresés szabályain kívül bizonyos rendszerek olyan utasításokat is elfogadnak, amelyek a rendszer kezelését teszik lehetővé. Ilyen funkció a keresés ellenőrzése (listák közötti átlépés, új keresés megkezdése, keresés módosítása), a megjelenítési formátum beállítása (jegyzék, tételes lista, egyszerűsített vagy teljes bibliográfiai leírás stb.), az output meghatározása (formátum, nyomtatás, letöltés, elküldés elektronikus postán stb.).

Hogyan könnyíthetnénk meg az online katalógusok használatát?

Azt kellene szem előtt tartani, mennyire sikeresek a kérdések megválaszolásában, nem pedig azt, hogy mennyire eredményesek a kereső- és dokumentumprofilok összevetésében. Az emberek kereső magatartására kell épülnie az online katalógus modelljének. Az ilyen katalógus támogatná a kérdés megfogalmazásának folyamatát; többféle, töredékekből összeálló lekérdezési „útvonalat” biztosítana; lehetővé tenné a szótár tanulmányozását, a részleges eredmények felhasználását, a keresőkérdések átfogalmazását szakember segítségével; a keresés elemeinek megőrzését későbbi keresésekre, sőt, ezen elemek átvitelét más rendszerekbe.

Rövid távon megkönnyíthetjük az online katalógusok használatát jobb oktatással és dokumentációval. Jelenleg a felhasználók rövid, tárgyszerű és a technikai készségekre összpontosító képzést kapnak, amelyből hiányoznak a rendszer olyan fontos jellemzői, mint az implicit Boole-algebrai

műveletek, ezek sorrendje, és még nehezebb megtudni, hogyan, mikor és miért érdemes keresni.

Az oktatás és a dokumentáció feleljen meg az egyéni igényeknek. Van, aki olyan részletességet igényel, amilyen a programrendszereket szokta kísérni. Másnak elég egy példával illusztrált „kisokos”. A keresést támogathatják online „help” képernyők, de a rendszer problémáit megoldani képesek segítők is.

A megfelelő oktatás sem helyettesítheti azonban az online katalógusok fejlesztésére irányuló erőfeszítéseket, annál is kevésbé, mert a tapasztalatok szerint az emberek nem szívesen fordítanak sok időt a rendszer használatának tanulmányozására. A hosszú távú cél olyan intuitív rendszerek tervezése, amelyek használatához minimális képzésre van szükség. Amikor ezeken dolgoznak, figyelembe kell venni, hogy nemcsak a válasz

megtalálása, hanem magának a kérdésnek a finomítása is lehet egy keresés célja, amely keresés több ülésben, több rendszerben is folyhat.

Az online katalógusok a többség számára hozzáférhető keresőrendszerek. Az oktató, üzleti és szórakoztató célú programok egyre egyszerűbbek, és mégis egyre nagyobb teljesítményűek. A könyvtáraknak is át kell ültetniük a gyakorlatba az információkereső magatartás tanulmányozásával szerzett tapasztalataikat, és olyan rendszereket kell fejleszteniük, amelyek a mai szoftverek színvonalán állnak, és megfelelnek a nagyközönség elvárásainak.

/BORGMAN, C. L.: Why are online catalogs still hard to use? = Journal of the American Society for Information Science, 47. köt. 7. sz. 1996. p. 493–503./

(Orbán Éva)

Befagyasztott könyvtár: a 21. század könyvtári modellje

A cédulakatalógusok átalakítása gépi katalógusokká a 70-es, 80-as években kezdődött meg. Az egyes könyvtári munkafolyamatok automatizálása azonban már korábban is folyt, mégpedig a közös katalogizálás terén, a bibliográfiai szolgáltató vállalkozások igénybevételével, tehát egy viszonylag kevés könyvtári munkatársat és használót érintő területen.

A könyvtári katalógusok számítógépesítése viszont igencsak felforgatta az egész szakmát. A katalógus ugyanis minden könyvtári munkafolyamat fontos része, szinte minden munkatárs és használó dolgozik vele. A 20. század végéig a cédulakatalógus volt a könyvtár szíve, felváltása egy számítógépes adatbázissal szinte felért egy szívátültetéssel. Automatizálása menthetlenül elindította a könyvtárakat a gyors technológiaváltás útján, ahonnan már aligha lehet visszafordulni.

A nagy gyűjtemények, a szerény költségvetés, a gépesítés idő- és munkaerőigénye miatt aztán arra kényszerültek a könyvtárak, hogy két részre osszák katalógusukat: egy lezárt cédulakatalógusra (amely csak a kijelölt időhatárt megelőzően megjelent régi anyagot tárja fel), és egy számítógépes katalógusra (amely csak a frissebb beszerzéseket tartalmazza). Keletkeztek ún. befagyasztott cédulakatalógusok is, amelyekbe egy kiválasztott beszerzési időpont után már nem kerül bele újabb tétel, és nem is tartják karban őket.

A cédulakatalógus automatizálásával kapcsolatos döntések (lezárni, befagyasztani vagy teljesen megszüntetni) felkavarták a könyvtárosok megszokott életét, végső soron elvezettek a könyvtár-

ak jövőjének megkérdőjelezéséhez. Az újabb és újabb technikai lehetőségek csak tovább erősítették a fenyegetettség érzését. Sokan már a papír nélküli társadalom beköszöntét jóskolták, amelyben a könyvek teljességgel elavulttá válnak. A könyvtárosok sem tudták felmérni, hogy mik lesznek ennek a társadalmi változásnak a következményei a könyvtárak számára.

Sokféle információhordozó a könyvtárakban

Ha eljönne a valóban papír nélküli társadalom, a könyvtár teljes könyvgyűjteményét – a katalógusoktól kölcsönvett terminussal – „befagyaszthatnák”. Csak azokat a könyveket tartanák meg nyomtatott formában, amelyeket nem konvertáltak elektronikus hordozóra. Ezekből egy kisebb, nem gyarapodó gyűjtemény jönne létre, amelynek használata az évek során egyre csökkenne.

A hangzatos szövegekkel ellentétben azonban valószínűleg soha nem jön el a papír nélküli társadalom, sőt még a papír nélküli könyvtár sem. Az elektronikus adattárolás és -manipulálás lehetősége csak megnövelte a papíralapú kiadványok és nyomtatványok számát. A papír még mindig nagyon kényelmes és gazdaságos termék.

Bár egyre többen szokják meg a papír nélküli információk kezelését, előreláthatólag mindig lesznek könyvek. A legvalószínűbb, hogy kevésbé lesznek majd egyeduralgok, mint ma, és a kevésbé dinamikus fejlődő ismeretterületeken maradnak fenn. De fennmaradnak, annak ellenére, hogy a könyvtárak gyarapítási költségvetésükből